

Niederdeutsches Wort

BEITRÄGE ZUR NIEDERDEUTSCHEN PHILOGIE

Im Auftrag der Kommission
für Mundart- und Namenforschung Westfalens

herausgegeben von
JÜRGEN MACHA

Schriftleitung
HANS TAUBKEN
in Zusammenarbeit mit
ROBERT DAMME

Band 47/48
2007/2008

ASCENDORFF · MÜNSTER

Das NIEDERDEUTSCHE WORT wird veröffentlicht von der Kommission für Mundart- und Namenforschung Westfalens des Landschaftsverbandes Westfalen-Lippe unter Mitarbeit der Abteilung Niederdeutsche Sprache und Literatur des Germanistischen Instituts der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster. Eingesandte Manuskripte werden von einem Redaktionsgremium geprüft. Die Zeitschrift erscheint jährlich in einem Band.

Redaktionsadressen:

Prof. Dr. JÜRGEN MACHA, Germanistisches Institut,
Abt. Sprachwissenschaft, Johannisstraße 1-4, 48143 Münster,
E-Mail: macha@uni-muenster.de

Prof. Dr. HANS TAUBKEN, Kommission für Mundart- und Namenforschung Westfalens,
Robert-Koch-Straße 29, 48149 Münster, E-Mail: hans.taubken@lwl.org

Gefördert mit einem Zuschuss
der Departements *Taalkunde* und *Internationale Bedrijfscommunicatie*
der Universität Antwerpen

Aschendorff Verlag GmbH & Co. KG, Münster

© 2007 Kommission für Mundart- und Namenforschung Westfalens,
Robert-Koch-Straße 29, 48149 Münster

Das Werk ist urheberrechtlich geschützt. Die dadurch begründeten Rechte, insbesondere die der Übersetzung, des Nachdrucks, der Entnahme von Abbildungen, der Funksendung, der Wiedergabe auf fotomechanischem oder ähnlichem Wege und der Speicherung in Datenverarbeitungsanlagen bleiben, auch nur bei auszugsweiser Verwertung, vorbehalten. Die Vergütungsansprüche des § 54, Abs. 2, UrhG, werden durch die Verwertungsgesellschaft Wort wahrgenommen.

Satzherstellung: Tom F. H. Smits, Antwerpen;
Kommission für Mundart- und Namenforschung Westfalens

Druck und Herstellung: Griebsch & Rochol Druck GmbH und Co. KG, Hamm

ISSN 0078-0545

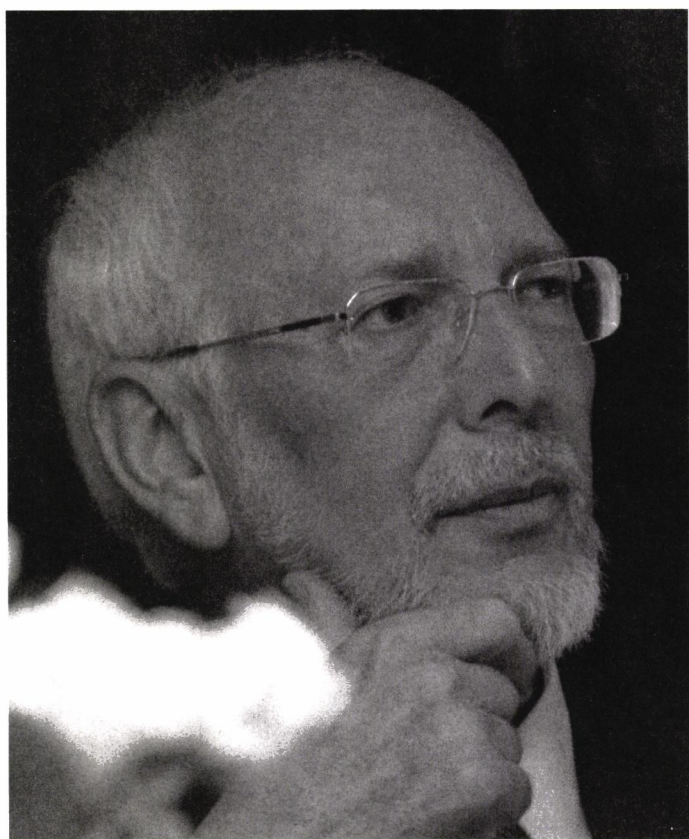
*Schat der
Neder-duytscher spraken*

Funde niederdeutscher Forschung

Liber amicorum
für
Ludger Kremer

herausgegeben von

Tom F.H. Smits

Inhalt des Bandes 47/48 (2007/2008)

<i>Schat der Neder-duytscher spraken</i>	1
--	---

Sprachkontakt – Sprachvergleich

Jan Berns: Nijmeegse stadstaal uit de 17de eeuw. De Wederwaardigheden van Willemken van Wanray als remonstrantse weduwe in 1619 en 1622 te Nijmegen doorstaan en vervolgens eigenhandig opgetekend	9
Hermann Niebaum: Aspekte der Groninger Urkundensprache	17
Georg Cornelissen: Isseldialektologie. Zur Flexionsmorphologie der Dialekte im kleverländisch-westmünsterländischen Übergangsgebiet	33
Dzintra Lele-Rozentāle: Sprachkontakte und nationale Segregation. Einige Beobachtungen zum niederdeutsch-lettischen Mit-, Neben- und Gegeneinander	43
Jan Wirrer: „Köhlige Luft“ – oder: „Air conditioning wasn't even used 50 years ago“	57
Peter Hans Nelde†: Kontaktlinguistische Konzepte für eine europäische Sprachpolitik der Mehrsprachigkeit	67
Sture Ureland: Eurolinguistics, European citizenship and nationalism in the Baltic Sea Region and Central Europe	79
Luc de Grauwe: Mnl. frühnnl. mnd. <i>spad(ig)e regen</i> / hd. <i>später regen</i> , ein Theodismus	97
Leopold Schütte: „Gebrauchsweisen“ statt „Bedeutungen“. Was ist „diachrone semantiek“?	113
Tanja Mortelmans: Modalverben im Niederdeutschen. Ansatz zu einem Vergleich mit dem Modalverbbestand im Deutschen und im Niederländischen	135
Hans Verboven: Ein anlautbedingter Genusunterschied zwischen Niederländisch und (Nieder-)Deutsch	149
Elisabeth Piirainen: Niederdeutsche Phraseologie in europäischen Bezügen	159

Westfalica

Robert Peters: Die Bewertung der sprachlichen Verhältnisse in Münster in der Mitte des 19. Jahrhunderts durch Ferdinand Zumbroock	177
Robert Damme: <i>Craam</i> aus Antwerpen. Die ›Gemmen‹ als eine Quelle für den Zusatztext im münsterischen ›Vocabularius In quo‹	191
Jana Jürgs: „Bestseller“ ihrer Zeit. Zur Bedeutung katechetischer Literatur für die laikale (Lese-)Kultur im Spätmittelalter	207
Friedel Helga Roofls: Die Rezeption geistlicher Literatur im münsterischen Schwesternhaus Niesing	221
Gunhild Roth: Zur Reisebeschreibung des Arnold von Harff und ihrer westfälischen Überlieferung	233
Volker Honemann: Frensweger ‚Ermahnung und Lehre‘ an ein „gefallenes Mädchen“: Der ‚Traktat gegen weltliche Minne‘	277
Ulrich Töns: Der Verfasser des ‚Traktats gegen weltliche Minne‘	289

Pragmatik – Soziolinguistik – Namenkunde

Dieter Möhn: Mittelniederdeutsche Texte zwischen Schriftlichkeit und Mündlichkeit. Stellvertreter eines Übergangs und ihre Ursachen	305
Jürgen Macha: Pragmatik und Spracharealität. Eine dialektologische Forschungsskizze	317
Dietrich Hartmann: <i>Alles klar?</i> Ein Vorschlag zur Klassifizierung satzwertiger Phraseologismen im Licht der gesprochenen Sprache	327
Sonja Vandermeeren: Einstellungen zum Niederdeutschen: eine Umfrage unter Kieler Studenten	343
Ulrich Scheuermann: <i>Elliehäuser Anger</i> vs. <i>Elljehüscher Anger</i> . De-onymische Adjektivableitungen als Bestimmungswörter in Mikrotoponymen	357
Pierre Hessmann: Bergnamen um Höxter	391
Rudolf A. Ebeling: Zu den Norderneyer Vornamen des 18. und 19. Jahrhunderts	399
Jan Goossens: Dreimal <i>Kremer</i>	409
*	
Tom F.H. Smits: Veröffentlichungen von Ludger Kremer	417

Nijmeegse stadstaal uit de 17de eeuw

De Wederwaardigheden van Willemken van Wanray als remonstrantse weduwe in 1619 en 1622 te Nijmegen doorstaan en vervolgens eigenhandig opgetekend

Het was, geloof ik, Johan Taldeman die er in een voordracht op wees dat we ons in de taalgeografie nogal eens van militaire termen als opmars, verovering, terugtocht enz. bedienen. KLOEKE (1921: 30vv.) liet in zijn bespreking van *Zur Geschichte des Niederfränkischen in Limburg* van Theodor Frings en Jacob van Ginneken in lyrische bewoordingen Frings als een veldheer in een luchtschip over het Rijnland vliegen en van daaruit zijn waarnemingen doen. Een onbekende KLOEKE komt hier aan het woord: „Wij worden omhoog gedragen als door een luchtschip en naast ons zit [...] geen philoloog, maar een veldheer, die ons met tintelende oogen het grootsche schouwspel verklaart“. De beschrijving van het Rijnlandse taallandschap is gevuld met militaire termen als *eindeloze gelederen*, *bruggenhoofd*, *troepen*, *strijdmacht*, *expansieve kracht*, *voorpostenlinies*.

Als militairen ook hebben we onze staatsgrenzen bewaakt, er streng op lettend dat onze naburen deze relatief jonge grenzen niet zouden overschrijden. In dit verband spreekt Helmut TERVOOREN (2003: 226) van een „nationalen Tunnelblick“, waaraan we „alle leiden, wenn wir historische Raumordnungen [...] und sprachliche Übergangsräume nicht beachten“.

In 2003 gaf de Nijmeegse historicus A.E.M. JANSSEN *Om den Gelove. Wederwaardigheden van Willemken van Wanray als remonstrantse weduwe in 1619 en 1622 te Nijmegen doorstaan en vervolgens eigenhandig opgetekend* uit. Het zijn de belevenissen van een gelovige vrouw, die al in 1585 tot de reformatie was overgegaan en die tijdens de geschillen tussen Remonstranten en Contraremonstranten als vurige remonstrantse in moeilijkheden geraakte. In 1619 had ze met haar zoon een heimelijke prediking buiten Nijmegen op Kleefs grondgebied, namelijk het landgoed Holdeurn, bijgewoond en in 1622 zou ze haar huis hebben opengesteld voor een remonstrantse godsdienstoefening. Het eerste vergrijp werd beboet met een geldstraf van f25,00; het tweede met f200,00. De tweede overtreding ontkende ze ten hevigste en ze weigerde halsstarrig de zeer hoge boete te betalen en daarom werd ze op 27 april 1620 gevangen gezet. Op 16 mei slaagde ze erin met de hulp van familieleden het benodigde geld bijeen te krijgen, door haar als „losgeld“ betiteld en werd ze vrijgelaten.

Het verhaal van haar belevenissen heeft ze vóór 1627 opgetekend voor haar kinderen en kleinkinderen. Haar stijl is eenvoudig en ongeunsteld en maakt de indruk dicht aan te sluiten bij de spreektaal. Willemken van Wanray behoorde door afstamming en huwelijk tot de voorname Nijmeegse families. Ze bedient zich van de

Nijmeegse stadstaal van de vroege 17de eeuw, een taal die volgens Walter HAAS „gehört zu einer die Staatsgrenzen missachtenden Dialektgruppe zwischen Brabantisch, Geldnerisch, Westfälisch und Niederrheinisch“, door Jan Goossens „Kleverlands“ genoemd. „Die heutige Sprachgeschichte würde ‚Geldrisch‘ vorziehen“. Een taal ook die niet „an der Herausbildung einer Gemeinsprache über allen *teütschen* Landschaftssprachen“ zou deelnemen (HAAS 1999: 112, 113, 127). Juist in deze tijd beleeft de Republiek der Verenigde Nederlanden, met Amsterdam als middelpunt en centrale macht, haar hoogtepunt. Volgens KLOEKE (1927: 164) ging Nijmegen zich in de 16de eeuw op het Westen oriënteren en moet de aansluiting bij het Bourgondische rijk in 1543 grote gevolgen voor de ontwikkeling van de taal gehad hebben. De historicus Arend van Slichtenhorst (1615-1657) beklaagt zich over deze koersverandering in zijn *Geldersche Geschiedenissen* van 1654:

Geene spraek van Nederland, en koemt de Duitsse moeder-tael naerder dan de Geldersse, als de welke 't eenemael mannelijk is, en de woorden volkomen wtbrengt: wtgezonderd daar de ingezeetenen aen 'tSticht van Utrecht of Holland belenden, die een botter tael hebben dan de binnenlanders, Want daar men hier *golt, holt, zolt*, zegt, gebruiken de anderen *goud, hout, zout*, breekende de woorden op zijn Frans, die de letter L, vooral in woorden van 't Latijn herkomstigh, ofte smelten ofte 't eenemael verzwijghen, gelijk in *hault, altus, hoogh, assault* en andere meer is te speuren. Wanneer ik de Duijtsse spraek segh, en verstae ik niet de binnenlandsse, die nu, door blaesinghe en vescheyde ontleende, en overtolliche letteren de Spaensse volmondigheid en krakerijen na-aepende, van haer eersten glans en suijsverheid is vervallen; maer de Nedersaxisse tael die heel weijnigh van de onze verschilt. Vermits dezelve geen *holts* maar *holt* wtspreekt, geen *wasser* maar *water* geen *vertzeeren* maar *verteeren*, geen *haus* maar *huis*, ende zoo voort; ongelijk cierlijker ende zachter dan de andere Duijtsse ofte Over-saxisse.

„Slichtenhorsts Geschichtswerk [...] bezeugt die sprachliche Eingliederung des nördlichen Gelderlandes in die Generalstaaten. Was und wie in Amsterdam und Den Haag geschrieben wird, wird in Nimwegen, Arnheim oder Deventer zum Vorbild“ (CORNELISSEN 2003: 55). Joost van den Vondel publiceerde in 1650 zijn *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste* een ‚Ars Poetica‘ waarin de ervaren en zeer gewaardeerde dichter zijn jongere collega's laat zien hoe ze voortaan schrijven moeten en hoe hun taal eruit moet zien. Deze *Aenleidinge* is te beschouwen als een moment van rust en bezinning na een periode van meer dan een eeuw taalopbouw. Het resultaat is in Vondels woorden een taal die „tegenwoordigh in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten, en het Hof van hunnen Stedehouder, en t' Amsterdam, de maghtighste koopstadt der weerelt, allervolmaeckst gesproken [wort] by lieden van goede opvoedinge“ (BLOKLAND 1977).

Van Slichtenhorst constateert aan de ene kant het oprukken van westelijke invloed op de Gelderse taal en aan de andere kant de ondergang van het Nederduits in het buurland als gevolg van het oprukkende Hoogduits. Maar de situatie rond Nijmegen was anders. „Hoe zou het mogelijk zijn, dat Nijmegen niët Hollandsch beïnvloed was, als het aangrenzende Kleef het wèl blijkt te zijn?“, vraagt KLOEKE (1927: 164) zich af. Het Kleefse gebied onderging zo’n krachtige Nederlandse invloed dat Max Lehmann (aangehaald bij KLOEKE 1927: 189) kon vaststellen: „noch lange nachher und in viel ruhigern Zeiten hat die brandenburgische Staatskunst mit der Möglichkeit rechnen müssen, dass Kleve sich den ‚sieben Provinzen‘ als achte oder, wenn der Hochmuth der Hoch- und Edelmögenden dies nicht zuliess, als ‚zugewandter Ort‘ zugesellen würde“. Om een moderner historicus aan het woord te laten: „Immers, al mag dan, geopolitisch in het groot bekeken, de Gulik-Kleefse kwestie op Europees niveau gespeeld hebben, met onze Republiek als een der naastbetrokken grote mogendheden, het meer onmiddellijk, het dagelijks huisbakken wel en wee in een landje als Kleef was iets dat van de zeven Provinciën alleen Gelderland rechtstreeks aanging en kon beroeren, maar dan ook bij tijd en wijle dermate rechtstreeks alsof het zich in Gelderland zelf afspeelde“ (POELHEKKE 1975: 136-137).

De Pruisische godsdienstpolitiek maakte het voor katholieken en protestanten mogelijk om in tijden van vervolging op Kleefs grondgebied – en dat strekte zich via de Liemers uit tot aan de poorten van Arnhem (Huissen en Malburgen waren Kleefs) en Nijmegen (Leuth en Weurt waren Kleefs) – in vrijheid hun godsdienst te belijden. Daarom ook kon Willemken op Kleefs grondgebied een remonstrantse dienst bijwonen. Het nieuwe geloof was werkelijk een grensoverschrijdend geloof. Op huidig Duits gebied waren Nederlandse en op Nederlands gebied Duitse predikanten actief en dit zonder taalproblemen. Maar langzamerhand ziet men het schrikbeeld dat Van Slichtenhorst schetste, het uiteenvallen van een Nederduits continuüm, werkelijkheid worden. Het laat zich voor wat betreft de vocalisering van het cluster *al/ol* + dentaal heel makkelijk aflezen uit de aanhef van de acta der provinciale synodes. De Gelderse spreken tot 1601 steeds van „synode gehalten, gehalten, gehalten“ en vanaf die datum enkel nog van „gehouden“; die van Wesel spreken tussen 1572 en 1582 geregeld van „gehouden“ om daarna enkel nog „gehalten“ te gebruiken. De keuze wordt minder bepaald door de herkomst van de scriba als de literatuur met betrekking tot dit onderwerp wel suggereert. SIMONS (1909: 489) merkt met betrekking tot Wesel op: „Die Sprache ist bis 1579 in allen Handschriften Niederdeutsch, hochdeutsche Niederschriften kommen seit 1579 vor, zunächst vereinzelt, nach 1590 wird das Hochdeutsche vorherrschend. Das Hochdeutsch wie das Niederdeutsch der Protokolle weist in Schreibweise und mundartlicher Färbung mannigfache Verschiedenheiten auf, je nach der Herkunft der Schreiber“. De uitgevers van de Nijmeegse kerkeradsacten merken op dat deze „de eerste 15 jaar –1592-1607– mede gelet op de regionale herkomst van de te Nijmegen aangesteld predikanten, nogal wat Nederrijns idioom in woorden en uitdrukkingen

[laten zien]. Daarna blijken taal, spelling en uitdrukkingwijze onmiskenbaar ‚Hollandse‘ trekken aan te nemen“ (JANSSEN – MEEUWISSEN 1996: XIII).

Het *Niederdeutsch* bij SIMONS en het *Nederrijns* bij JANSSEN – MEEUWISSEN getuigt van een te enge opvatting en sluit geheel aan bij de krampachtigheid waarmee men de beide moderne taalgebieden, Nederlands en Duits, wenst te scheiden; „gemeint ist ‚niederländisch‘ im sprachwissenschaftlichen Sinne“ (NEUB 1973: 30), resp. „Kleverlands“.

De bezorger van Willemken van Wanrays *Wederwaardigheden* moet bekennen dat het moeilijk leesbare handschrift van Willemken hem veel problemen bezorgde, maar dat hij, toen de transcriptie eenmaal af was, bij hardop lezen het gevoel had, dat hij deze vrouw echt hoorde praten in haar eigen Nijmeegse stadstaal. Hij pleit ook voor een directe link met het moderne Nijmeegse stadsdialect (JANSSEN 2003: 83vv.).

De spelling heeft hij slechts op één onderdeel aangepast, het betreft de spelling v en w die geheel willekeurig door elkander gebruikt worden: *bowen* naast *boven*, *prowynssyen* naast *provynssyen*, *bouwen all* naast *bouven all*, *suwen vrowe* naast *suven vrowe*.

Een analyse van tekst 1 (JANSSEN 2003: 94-101) geeft, wat de spelling der klinkers betreft, een tamelijk chaotisch beeld, zoals het onderstaande overzicht laat zien:

- <y> nnl. ij < wgm. î: *my, myn, wy, desgelycken, sy, mynne, daerby*
 nnl. i < wgm. i: *yn, kynder, blyndt, geryden, gyngen, provyncyen*
 nnl. ee < wgm. ai: *gemynte*
 nnl. onbeklemtoonde e: *yn* (negatiepartikel), *gerygert*
 nnl. suffix -ing: *verstoeryng, naecomelyngen* en suffix -ie:
provyncyen, predecasy
 voor ie: in de familienaam *Bysseman*
- <ye> nnl. onbeklemtoonde e: *ryelyesse*
 nnl. ie: *ryelyesse* (religie)
 nnl. suffix -is < lat. ius: i: *sekretaeryessen*
- <ie> nnl. ie < wgm. ê: *driemael*
 nnl. ie < wgm. eo: *doerdien, die, oversien*
 nnl. ij < wgm. î: *sien (zijn), pron. poss.*
- <iy> nnl. i < wgm. i: *biynnen*
 nnl. ij < wgm. î: *siynder (zijn daar)*
- <ey> nnl. ei < wgm. -agi-: *aengeseyt, seyde*; suffix -heid: *waerheyt*
 nnl. ee < wgm. i: *geweyst*
 nnl. ee < wgm. ai: *opgheteykent, mejinden*
 ook in: *eytwes (ietwes)*
- <uy> wgm. û, nnl. ui: *buyten, Raethuys*
- <ue> wgm. u, nnl. u: *buerregemester*
 wgm. i, nnl. ee/eu: *sueven*

- wgm. gerekte u, met umlaut, nnl. eu: *verschuerren, bruecken*
 <u> wgm. û, nnl. ui: *butte, sluten*
 wgm. u, nnl. u: *sulcks, burregemester, gul.[den]*
 wgm. i, nnl. ee/eu: *suvende*
 wgm. gerekte u met umlaut, nnl. oo/eu: *Mullepoert, lugens, brucken*
 <oe> wgm. ô, nnl. oe: *toe, doen, goedt, bloet, moette, verhoeden*
 wgm. u, nnl. o: *voer, doerdien, soen, besloeten*
 wgm. o, nnl. oo: *woert, Mullepoert, Octoeber*
 wgm. au met umlaut, nl. oo: *hoeren, verstoeryng*,
 ook in : *woel (wilde) en woerden (werden)*
 <e> nnl. i: *bennen, Nemmegen, Magestraett, predecant*
 nnl. u: *wedewe*
 nnl. ee: *(burger)mester* (< wgm. ai), *gerygert*
 <a> wgm. â, nnl. aa: *schapen, na, Cranpoert, vrachde, warheyt samen*
 wgm. a, nnl. aa: *voorgedragen, samme, aenstaken*
 nnl. a: *predecasy, Davet*
 wgm. u, nnl. o: *benamen*, de typisch Kleef-Gelderse spelling a voor o in
 open lettergreep
 <ae> nl. aa: *verhael, magestraet, oorsaeke, aenstaken*
 nl. a: *staet, waes*
 nl. e: *Claerck* (FN)
 nl. o: *gehalepe, Haeldoern* (*Holdeurn, Holtthurnsche Hof*, na 1945 bij
 Nederland gevoegd). Deze spelling staat mogelijk onder invloed van de
 typisch Kleefs-Gelderse spelling ae voor gerekte o in gesloten lettergreep.
 <ae> wgm. a met umlaut in open lettergreep, nnl. aa: *laeytt*

Bij de spelling van de medeklinkers valt de verdubbeling van *t*, *r* en *s* op. In een contemporaine Nijmeegse tekst het *Verslag van zes contra-remonstrantse lidmaten van de kerkelijke gemeente te Nijmegen over hun bevindingen in oktober 1616*. (JANSSEN – MEEUWISSEN 1996: 279-281) worden *t* en *r* – niet *s* – vaak verdubbeld, de voorbeelden staan tussen haakjes:

- <tt> *magestraett, butte, slutte, laeytt (hett, Gott, watt)*
 <rr> *leerren, verschuerren, heerre, waerren, sekretaerryes (bewarrenisse, Herren, harren)*
 <ss> *onsse, onssr, sess.*

In de acta van de Nijmeegse kerkeraad van 1619 (JANSSEN – MEEUWISSEN 1996) komt dit helemaal niet voor.

Het is opvallend dat Willemken van Wanray het grafeem <ij> helemaal niet gebruikt. In het hierboven genoemde bericht uit het jaar 1616 komt deze schrijfwijze juist zeer frequent voor:

wgm. î, nnl. ij: *wij*: 9x, *wy*: 2x; *sij*: 4x, *sy*: 7x; *hij*: 3x, *hy*: 2x; *tijt*: 3x, *tyt*: 2x;
Nijm[egen]: 6x, *Nym[egen]*: 1 x

wgm. eo, nnl. ie: *dij*: 7x, *dy*: 12 x

wgm. i, nnl. i: *dyr*: 1x.

In de acta van de Nijmeegse kerkeraad van januari 1619 (JANSSEN – MEEUWISSEN 1996) komt het grafeem <ij> twintigmaal voor en <y> achtmaal.

Tijdens haar detentie heeft Willemken tweemaal een brief aan de Nijmeegse magistraat geschreven en JANSSEN heeft de indruk dat de spelling van die brieven afwijkt van die van de *Wederwaardigheden*, omdat ze zich had laten adviseren door haar verwanten, die behoorlijk onderlegd waren (JANSSEN 2003: 82). Inderdaad, hier is de spelling veel strakker en minder chaotisch. Zo worden de pronomina *gij*, *mij*, *mijn*, *hij* consequent met <y> weergegeven, nnl. *ei* steeds met <ey> en nnl. *ie* meestal met <ie>. Opvallend zijn een paar afwijkende spellingen als *sien*, pronomen personale en werkwoord, *papystentiet* en *aenwiest*. Hierin mogen we wel reflecties zien van een niet gediftongeerde wgm. î, wat ook mag worden afgeleid uit het gebruik van <ie> hierboven. Moeilijker te duiden is <u> voor wgm. û, nnl. ui: *butte*, *slutten*, vanwege de consonantgeminatie in de *Wederwaardigheden*. Op dit punt is de brief van Willemken duidelijker; er komen daarin drie woorden met wgm. û voor: *uutersten*, *uut* en *huys*. In de *Wederwaardigheden* komt <uu> niet voor, wel <uy>: *buyten* en *raethuys*.

Geeraert BRANDT vertelt in het vierde boek van zijn *Historie der Reformatie* het verhaal van Willemken van Wanray, „weduw van Geeraert Biesman, broeder van oudburgermeester Christoffel Biesman“ en drukt ook haar eerste brief af (BRANDT 1704: 732), „zij het in nogal afwijkende spelling“ (JANSSEN 2003: 120, n. 56). Dit vierde boek verscheen weliswaar pas in 1704, maar het was gereed gekomen in 1674. Wat BRANDT gedaan heeft, is de spelling, het woordgebruik en op een enkele plaats ook de syntaxis van Willemken aanpassen aan zijn eigen taal, die volgens de door hem zo bewonderde Vondel „t' Amsterdam, de magtighste koopstadt der weerelt, allervolmaeckst gesproken [wort] by lieden van goede opvoedinge“. En dat is een Nederlands dat veel moderner is dan dat van Willemken van Wanray.

Haar *Wederwaardigheden* zijn een egodocument, met een eigen spelling en een eigen taalgebruik. In hoeverre ze representatief zijn voor de Nijmeegse stadstaal van de zeventiende eeuw kan alleen worden vastgesteld met behulp van vergelijkbare teksten. Het is juist de taal van BRANDT die via het Nijmeegse doordringt in het Land van Kleef en niet die van Willemken van Wanray. De taal van de *Kerkeraadsacten* van Nijmegen sluit daar ook meer bij aan en dat zou kunnen betekenen dat Willemken heel dicht bij de Nijmeegse spreektaal van de zeventiende eeuw staat.

Literatuur

- BLOKLAND, Kees u. a. (1977): *Joost van den Vondel, Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste. Uitgegeven en toegelicht door een werkgroep van Utrechtse studenten*. Utrecht: Instituut De Vooys.
- BRANDT, Geeraert (1704): *Historie der Reformatie en andre Kerkelyke Geschiedenissen in en ontrent de Nederlanden. Het vierde deel*. Rotterdam: Barent Bos, Boekverkooper.
- CORNELISSEN, Georg (2003): *Kleine niederrheinische Sprachgeschichte (1300-1900). Met een Nederlandstalige inleiding*. Venray, Geldern: Stiftung Geschichte des Raumes Peel-Maas-Niers/Stichting Historie Peel-Maas-Niersgebied.
- HAAS, Walter (1999): *Zweitspracherwerb und Herausbildung der Gemeinsprache – Petrus Canisius und das Deutsche seiner Zeit*. In: HOFFMANN, Walter u.a. (red.): *Das Frühneuhochdeutsche als sprachgeschichtliche Epoche. Werner Besch zum 70. Geburtstag*. Frankfurt/Main u. a.: Peter Lang, S. 111-133.
- JANSSEN, A.E.M. (2003): *Om den Gelove. Wederwaardigheden van Willemken van Wanray als remonstrantse weduwe in 1619 en 1622 te Nijmegen doorstaan en vervolgens eigenhandig opgetekend*. Nijmegen: Valkhof Pers.
- JANSSEN, A.E.M. – MEEUWISSEN, W.J. (1996): *Kerkeraadsacten van de Nederduits Gereformeerde Gemeente te Nijmegen 1592-1651*. (Nijmeegse Studien 17). Nijmegen.
- KLOEKE, G.G. (1921): *Opmerkingen over dialect-geographie*. In: *De nieuwe Taalgids* 15, S. 30-42.
- KLOEKE, G.G. (1927): *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten*. (Noord- en Zuid-Nederlandsche Dialectbibliotheek, deel II). 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- POELHEKKE, J.J. (1975): *Gelderland van 1609-1672*. In: POELHEKKE, J.J. – MENTINK, G.J. – JAPPE ALBERTS, W. – ROESINGH, H.K. (red.): *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795. Boek II*. Zutphen: De Walburg Pers, S. 135-147.
- NEUB, Elmar (1973): *Zur sprachlichen Bestimmung niederrheinischer Synodalprotokolle des 16. und 17. Jahrhunderts*. In: *Monatshefte für Evangelische Kirchengeschichte des Rheinlandes* 22, S. 1-37.
- SIMONS, Eduard (1909): *Synodalbum. Die Akten der Synoden und Quartier-Konsistorien in Jülich, Cleve und Berg 1570-1610*. Neuwied: Heuser (J. Meincke).
- TERVOOREN, Helmut (2003): *Literarisches Leben in Städten des Geldrischen Oberquartiers im 16. Jahrhundert. Bemerkungen zum Brüsseler Handschrift II, 144*. In: LEHMANN-BENZ, Angelika – ZELLMANN, Ulrike – KÜSTERS, Urban (red.): *Schnittpunkte. Deutsch-Niederländische Literaturbeziehungen im späten Mittel-*

alter. (Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas, Band 5). Münster: Waxmann, S. 223-236.